

Ali Nihad Tarlan

ŞEHİRİ

Onyedinci asır divan edebiyatının iç tekâmülünde, mühim bir merhaledir. Biz bu inkılâbın toplu ve şuurlu hamülesini, Nâilî'de görüyoruz. Bu iç tekâmül, onaltıncı asır sonlarına kadar devam eden muayyen klâsik müşebbehün bih; ve mazmun âleminde, birdenbire daha geniş bir realite ve tahassüs âlemine geçektir. Bu âleme aynı müşebbehün bihler yine girmişti. Lâkin onlar bu sefer daha mudil bir tahayyül mimarîsi içinde daha hususî duygulara tercüman oluyorlar. Onbeşinci asra gelen didaktik ve nisbeten kuru tasavvuf, onyedinci asırda daha canlı, daha şiir ve şahsiyetle yüklü olarak karşımıza çıkıyor. Alêhusus bu hususî duygulara, ve şiir ve şahsiyete uyabilmek için dil, ifade, sür'at ve tekâsüfünü hayli arttırmıştır. Bu sür'ati temin eden, bilhassa fars kaidesiyle yapılmış mürekkep sıfatların geniş bir hayal ve tahassüs serbestiğiyle yapınmasıdır. Bu mürekkep sıfatlar ekseriya üçüzlü olur:

(Şekve-perdâz-î zenaḥdan) olduğun ol gamzeye
Gürg-ü Yüsuf-gire ey dil çâhî söyletmek midür.

Nâilî

Şehir ki (teb-zedegân-ı humâr) hasta yatur
Şarâb riḥte peymâneler şikeste yatur.

Nâilî

Bu beyitlerdeki «Şekve-perdâz-ı zenaḥdan, teb-zedegân-ı humâr» terkipleri gibi. Bu şekil terkiplerde ortaya gelen ve fiil unsurunu taşıyan ismi fail, terkiбин hareket unsurudur. İki tarafına gelen ve daha ileriki asırlarda peşlerinde bir çok manâ ve tahassüsleri bir püskül gibi sürükleyen kelimeler bu şekilde birleşince ne kadar şumullü ve geniş bir hayal ve his âlemi yaratırlar.

Onyedinci asrın Nefî ve diğer bir kaç şiması müstesna, diğer şairlerin yukarıda esaslı hatlarını bir kaç cümle ile çizdi-

ğimiz bu inkılâba az çok tesadüf ederiz. Lâkin aynı asırda yetişen Şehrî adlı bir şair vardır ki bu inkılâbın en kuvvetli âleti olan üçüzlü mürekkep sıfatları çok dikkate lâyık bir tahassüs inceliği ve pervasızlığı ile kullanmıştır. Bu şairin ismi hattâ belki başlı tezkirelere dahi girmemiştir. Yalnız 1086 tarihinde yazılmış olan Zeyl-i Zübdet-ül-Eş'ar da divanından 28 beyt intihap edilmiştir. Şairin tercümei haline dair bir kelime bile yoktur.

Divanındaki tarihler 1048 ile 1064 seneleri arasındadır. Tercümei haline dair eserinde, bazı kayıtlar göze çarpar. Kethüda Mustafa Bey ve Gürcü Mehmet Paşaya kasideleri vardır. Bu kasideler şairin bu zevata intisap eylediğini bize anlatır. Gürcü Mehmed Paşaya yazdığı kasidenin başlığında (Veliyyünnî'am) tabirini kullanmıştır. Kâtibi Sultanî zümresinden bulunduğunu ve bir müddet Şamda yaşadığını gösteren şu beytlerden maada eserinde tercümei haline işaret edecek bir iz yoktur.

Küttâb arasında meskenim şaff-ı nî'âl
Olursa kıyâs eylemeñüz ednâyim

Şâm cennet-meşâm gerçi velî
Halkının şöhetinde 'âlem yok
Ehl-i dil eylesün mi anda karar
Tutalım cennet olmuş âdem yok

Görmek isterseñ eger dünyâda rûz-u maşşeri
Şama gel seyr et zuhûr-i maşmil-i Peyğamberi

Eyledim Şehrî tenezzül düzah-ı ednâya ben
Beñzemezse Şama girmem cennet-i a'lâya ben

Bunlardan başka Şeyhülislâm Yahya Efendiye bir gazeli müzeyyeli ile 1064 de vefat eden oğlu Mehmet Çelebiye bir mersiyesi vardır.

Şehrî, onyedinci asır şairlerindedir. Kendi muasırlarından en büyük şair addedilen Nef'i ile en büyük münşî sayılan Veysiye meydan okumaktadır. Gürcü Mehmed Paşaya yazıp bir zehmet reca ettiği bu kasidesinde en mühim nokta, Nef'i ile boy ölçmeğe kalkarken kendisinin Onyedinci asırda vukubulan inkılâba uyduğunu (nev) kelimesi ile anlatmasıdır:

Medh-i bezmînde ben ol şâ'ir-i nev-nuḡkum ki
 Görse tâze-terî-i şî'rîmi Net'î-i za'îm
 Bîkr-i endîşesin âğuş miyânında alub
 Şerm ile dâye-i ilhâma ederdî teslim
 Vaşf-ı hıngînde ben ol münşî-i mümtâzım kim
 Eylesem kîlk-i feşâhatle ger inşâ-yi selîm
 Dâr-ül-inşâ-yi cihândan ederim Veysî'niñ
 Zât-ı ma'dümü gibi şöhret-i neşrini 'adîm

Şehrî, Onyedinci asırda Türk Edebiyatı üzerine müessir olan İran şairlerini çok iyi tanımaktadır:

Suḡan-i derd-nâk-i 'Urfî'den
 Şehrî her vech ile ḡabîr benim
 Şî'r nâhun-be-dil-zen olmayıcaḡ
 Tütalım Ḥusrev-ü-Zahir benim
 Mâh-tâb ise Enverî sözde
 Âfitâb-ı suḡan-mesîr benim
 Şâh-ı nazm ise ḡab'ı Ḥâḡânî
 Tâlib-i genc-i dil faḡîr benim
 Tâlib-i tâze-güyuñ elḡaşıl
 Şive-i ḡab'ına esîr benim

Birkaç beytini yukarıya naklettiğimiz gazelden iyice anlaşıl-
 dığına göre Şehrî diğer divan şairlerimiz gibi bu İran şairle-
 rini bir isim münasebetile tevriye san'atı yapmak için kullanmı-
 yor. Örfî'nin şiirini çok beğenen, Tâlib'in şivei tab'ına esir
 olduğunu iftihar ile söyleyen Şehrî (Husrev, Zahir, Enverî, Ḥa-
 kanî'yi beğenmiyor. Çünkü bu sonuncular, klâsik şairlerdendir.
 Hind üslûbu ile şiir yazanlardan değildir. Yine bir na'tinde İran
 şairlerinden Örfî, Feyzî-Hîndî, Kemâl, Tâlib, Selim ve Senâyi'den
 bahseder; kendini hepsine üstün bulur.

Sa'ib-i Tebrîzî'nin

Ne ihtiyâc ki sâķî verc şarâb saña
 Kîm öz piyâlesini vermiş âfitâb saña

matla'lı gazeline yazdığı bir nazirede:

Şad âferîn gazel-i rûmîyâneñe Şâib
Ki verdi Şehrî dü şad şevk ile cevâb saña

mahlâslı beyti Sâib-i Tebrîziye de yabancı kâlmadığımız görüyoruz.

Muhayyileyi çok derinliğine işleten bu Hind üsûbu, kudretli şairler elinde harikulâde müessir bir lirizm kazanır. Şehrî, dindar bir şairdir. Birî te'cîi bent şeklinde olmak üzere altı güzel na'ti vardır. Gerek dinî şiirlerinde, gerek gazellerinde hâkim olan âşikane tahassüslerdir. İleride eserlerinden alacağımız misallerde bu husus görülecektir. Bu makalede şairin ancak bir cephesi üzerinde meşgul olacağız. O da yukarıda bahsettiğimiz gibi mürekkep sıfatları çok serbest bir tasarrufa tabi tutmasıdır.

Bu şekilde tasarruf edebilmek için hâyalin çok ince, mübaîağalı olması lâzımdır. Şehrî'de bu vasfı görüyoruz. Nes'bi bahariye olan na'tin şu beytlerine bir göz gezdirelim:

Şu deñlü verdi le'âfet zemîne lütf-i bahâr
Ki pây-i bād-ı seherden bile olur ifgâr
Nihād-ı hâk le'âfetden oldu dide-mizâc
Verir hu'tû-ı mihr-nişter-şifât âzâr
Havâ şu resme yübüset-zedâ-yi imkân kim
Nihâl-i huşgî-i hirmân daği ru'tübet-dâr
Tıbâ'ı şu'le-mizâcân-ı âsumân-ü-zemîn
Şafâdan oldular ol güne muhteli't-envâr
Ki düşse pertev-i hürşid dest-i hübâna
Müfarekat edemez ihtilâf-ı hınnâ-vâr
Çemen-zemîn-i cihân oldu şöyle 'anber-hîz
Dimâğa-sâye-i gül daği büy eder izhâr

Şaher ki şâhid-i gül lâb-ı nâzı cilve-künân
Nesîm-i hânde-der-âğuş-u şubha etdi nişâr
Şaher ki eyledi gül-bister-i le'âfetden
Nesîm-i hânde ile gonca goncayı bîdâr
Şaher ki sünbû-i şad-âb-ı şebnem âyine
Eder 'arûs-şifât meyl-i rûyet-i ruhsâr

Tavâf eder dil-i kurbâniyân libâsında
Harîm-i dide-i bîmârînî şifâ-yi Mesîh

Rişte-i enzârı pâ-bend oldu 'aks-i Yüsüfe
Şanma nâ-binâyî kûfl-i dide-i Ya'kûbdur

Şimdi, Şehri'nin mürekkep sıfatlarını görelim. Bunları tahlil edersek üç kelime içine bazan ne kadar geniş bir duygu ve hayal âleminde teksif edildiğini ve bunların bazan «Şerveti funun» şairlerini geride bırakacak bir serbestliğe erdiğini görürüz.

Taşvîr-i maşşer eyledi her berg-i gülşene
(Kı.k-i mihir-terâviş-i nevrüz-u 'andelîb)

Ben (mevc-i ne.nek-perver-i girdâb-ı be'âyim)
Ey bād-ı selâmet olamam sâhile mu'tād

Ey âh-ı germ olma felek-ârzü k' olur
(Feryâd-ı sîne-gāvî-i murğ u kafes lezîz)

Açan rāz-ı derûn-u ehl-i didârı tebessümdür
(Tebessüm nev-bahâr-ı gül der âğuş-ı tekellümdür)

Nice meftûn-u nâzı olmasun ol âfetîñ 'aşık
Ki zevk-i tîğ-i şahrî (hasret-efzâ-yi terahhüm lür)
'Acab âşüfte bülbü.dür dil-i âvâre- Şehî
Behîşt olurse gülzârı yine (hasret-terennü.ndür)

Rû-mâlî-i naqş-i kâdemîñ var kee ey döst
(Gül-çînî-i bûs-i Yed-i Beyzâyi) im ister

Dî'â (germ âf'tâ'î i ba'âra) 'an te'ib-âsâ
Bizim gü'zârımızda sebz o'an ezvâr-ı hasretdür

Dil şahîd-i maşcûb ile me'nûs degüldür
(Büy-ârzü-yi gönce i nâ'nûs) degüldür

'Âşık cihânda kadri gibi pest ise nola
Âh-ı (eşer-şî'ârî icâbet-kemend) olur

Şöyle fehm ettik rûmüz-u çeşm-i pinhân-güyu kim
Gamzeye (mażmûn-bağş-i nükte-i nâ-güfteyiz)

Ey (fâ'ide-cû.ân ı dü 'âlem) size müjde
Maşşerde daği (dest-der-âğuş-u gezendiz)
Yağmazsa nola cismimizi âh-ı şerer-nâk
İcâz-ı maşabbetle (has-i bârika-bëndiz).
Bîñ nâle-i cân süz ile âteş-zedelerde
Şiven-ger-i Şehri-vü ('azâ-gîri spendiz).

Biz (neşv-ü-nemā-yäfte-i kalb-i hazînin)
 Zülf-ü eleme 'uqde cebîn-i ğama çinîz
 Āsāyiş-i dil lerziş olur meşrebimizde
 Biz (âb-u-havâ-perver-i sîmâb-zemînîz)
 Mehcür olıcağ aşğdan ol dem veririz cân
 Bir tâ'ife gūyâ (şerer-i şu'le-nişinîz)

Ben ol (Ya'qûb-u maħrûmî-naşib-i rûzgârım ki)
 Meşâm-ı iştîyâkım cezâb-i bûy-i pîrehan bilmez

O söz kim ğamze-veş (nâhûn-zen-i lâht-i ciger) olmaz
 (Heves-âşâmiyân-ı 'aşıkanda) mu'teber olmaz

Göñül (pervâne-i ümmîd) (mişal-i âsiyâ-yi bād)
 Ne çâre bir nefes imdâd-ı lûtf-i rûzigâr ölmâz

(Ġam-hîz-i nâ-murâdî) olaldan zemîn-i ye's
 Halk olmadı benim gibi bir (hüşe-çîn-i ye's)
 Ol (bî-niyâz-ı bûd-u- nebûd-ü ta'allûkum)
 Kim reşk eder mezâkıma (zevk-âferîn-i ye's)
 Şad genc-i nâ-ümîdî-i dil eyledim telef
 Mağşûdum üzre olamadım (dil-nişin-i ye's)

Ben (germ-nigeh-perver-i hûbân-ı cihânım)
 Sûzân ederim cismini bî-minnet-i âteş

Ben ol (zehr-âbe-nüş-u iftirâk-ı bezm-i kırbüm kim)
 Gelür kerrübîyândan sem'ime gül-bang-i nüş-â-nüş

Muhtî-i meh-i tâli'olunca hâleye naħşûş
 (Der-âĝüşî-i siyeh-bahtî) oldu lâleye maħşûş

Lâalettayin aldığımız şu terkipler, Şehrî'nin bu hususda ne derece ileri olduğunu gösterir. Hayali çok ince ve bâkir olan bu hakikaten güzide şairin mahlâsına ve

Yüz sürerler bār-gâh-ı tab'ıma Şehrî gibi
 Tâze-güyân-ı İstanbul cümle irşâd olmağa

beytine bakılırsa İstanbulludur. Onyedinci asrın Nailî, Fe-him, İsmetî, Neşatî, Rizayî, Sami gibi bu yolda yazan şâirle-

rinin hiç birisinde bu geniş tahayyüle, bu ince duyguya ve bil-hassa mürekkep sıfatlarda bu pervasız tasarrufa şahit olmadık. O devrin en kuvvetli şairi olan Nâilî, bu vadide ancak şu meş-hur gazelindeki hadde erişmiştir:

Kimiñ koynundasın şeb-zinde-dâr-ı vuşlatiñ kimdir
 ‘Azîmet-hân-ı Bercîs-iķtidâr-ı da‘vetiñ kimdir
 Kimiñle tâze-ıarh-endâz-ı vefķ-i âşinâyisin
 Kühen-taķvîm-i dîrîn-sâl-i resm-i ülfetiñ kimdir
 Ne deyrîñ büt-niĝâr-ı âfitâb-efrüzudur ħüsnüñ
 Ne bürcüñ mâhısın pertev-perest-i tal‘atiñ kimdir

Bu da divanında nadirdir. Şehrî’deki pervasızlık, şayanı dik-kattir. O, acaba eskiler böyle yapmışlar mı, (kabulü âmmeye) mazhar olur mu diye düşünmüyor. Bu mürekkep sıfat mekaniz-masını istediĝi gibi kullanıyor. Yenilik yaptığına da kani’dir:

Etmezdi böyle nuķkumuz izhâr-ı mu‘cize
 Fenn-i suĝande olmasa Şehrî edîbimiz

Ruhan çok muztarip bir şair olan ve derin, içi, siyah bir ızdırıp havasını teneffüs eden divanı, haylı tetkike muhtaçtır.